

Opponensi vélemény Kasza Péter
Magyar történelem Bécsből nézve: Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve
című akadémiai doktori értekezéséről

Kasza Péter munkája mindenben eleget tesz a doktori értekezés kritériumait előíró szabályzatnak, mely szerint „beadható [...] olyan forráskiadás [...], amelyben a pályázó általa feltárt vagy ki nem adott eredeti forrást [...] tesz közzé önálló tudományos eredményeket felmutató bevezető tanulmány, kritikai apparátus és értelmező jegyzetek kíséretében”. (A „bevezető tanulmány, kritikai apparátus és értelmező jegyzetek minimális terjedelmét” 250.000 karakterben előíró kikötést pedig messze túlteljesíti.) Wolfgang Laziusnak, I. Ferdinánd humanista orvosának és udvari történetírójának (mindkét minőségében Zsámboky János elődjének) befejezetlenségében is monumentális, kiemelkedő forrásértékű történeti munkája, a *Rerum Austriacarum decades* magyar szempontból legfontosabb részletei alkotják a forráskiadás tárgyát. Kasza Péter példászerű filológiai készültséggel jár el, a latin szöveghez professzionális, a bonyolult kéziratanyagban eligazító kiritikai apparátust, a magyar fordításhoz pedig bőséges és pontos tárgyi jegyzetanyagot csatolva. A bevezető tanulmány messze meghaladja a szokásos méretet, gazdag szempontrendszerrel kínál nemcsak a közölt mutatóanyagot, hanem a mű teljes fennmaradt hányadának értelmezéséhez, historiográfiai és eszmetörténeti kontextualizálásához. Ezzel lényegi állításhoz már meg is tettem: Kasza Péter disszertációját komoly eredményeket felmutató teljesítménynek tartom, amely messzemenően alkalmas rá, hogy szerzője elnyerje az MTA doktori címét. Miről szóljon tehát a bíráló?

Nyilván arról, ami nincs benne a disszertációban: a befejezett, lekerekített értekezésről. Mert amilyen egyszerűnek (és megoldottnak) tűnik a feladat – rendet vágni a burjánzó kéziratvariánsok között, és kiadni a kommentált eredményt –, olyan ingoványos talajra érkezünk már rögtön az *Előszó*ban, ahol a szerző rokonszenves és méltánylandó nyíltsággal közli: ez itt még nem az, aminek látszik, értekezése nem befejezett vagy legalább valamely arra alkalmas ponton lezárt egész, hanem mindössze „betekintés” egy munkafolyamatba, amelynek reménybeli hozadéka három pontban jelölhető meg. 1. a Lazius életéről és munkásságáról szóló monográfia; 2. egy latin szövegkiadás, a szükséges apparátussal és „30–50 oldalas bevezető tanulmánnyal”; 3. végül pedig egy teljes magyar fordítás, bőséges tárgyi jegyzetekkel. Amit látunk, a benyújtott értekezés egyik sem ezek közül. Maga a disszertáció írja le (7): „Ezek a szövegek így együtt valószínűleg soha nem jelennek meg majd együtt.” A véletlen szóismétlés is jelzi a zavart az argumentáció ezen kitüntetett pontján (hiszen Kasza Péter egyébként közismerten kiváló stílusú szerző). A felhozott érv terjedelmi jellegű (a felsorolt munkák „mindegyike kitesz 800.000–1.000.000 karaktert, egyben közölve tehát még egy akadémiai doktori disszertáció kereteit is feszegették volna”), amire egyszerű a válasz (elég lett volna közülük egyet kidolgozni). Persze nem teszek úgy, mintha nem tudnám: az ilyen típusú munkának éppen az a lényege, hogy a három munkafázist nem lehet elválasztani egymástól, a monográfiában adódó megtorpanásokat a textológiai felismerések lendítik előre, a szövegközlés dilemmái pedig sokszor a fordítás során válnak világossá és oldhatók meg. (A szokásos intézményes kényszerről, a kínzó időpréssről most nem beszélek – a szerző kutatást vezető, doktoriskolában oktató tanárként mások pályáért, sőt, egzisztenciájáért is felel. Nyilván szívesen megengedte volna magának azt a luxust, hogy mind a 3 millió karaktert tökéletesre csiszolja, de itt nem a szakmai hiúság volt az elsődleges szempont.)

Am akárhogy is: ha ez itt előttem nem maga a „mű”, akkor a bírálóknak nem egy konkrét tárgya van, hanem a folyamatra kell irányulnia (három majdan elkészítendő mű lehetséges körvonalaira való tekintettel). Ennek során meg fogok fogalmazni néhány kifogást, ezek azonban felfoghatók úgy, mint a célba vett művek egyikére (a monográfiára) tett kiegészítési javaslatok. Kritikának annyi tekinthető belőlük, hogy a szerző már itt is hagyhatott volna nyomokat, amelyek arra vonatkoznak, hogy a készítendő monográfiában hogyan fogja reflektálni saját álláspontját (főként eszmetörténeti szempontból). Közben azonban előkerül majd egy alternatív ötlet is, a megírandó monográfia témájának módosítására – ennek gondolata a disszertáció során formálódott bennem, így azt kell

mondanom, hogy Kasza Péter eljárása, a munkafolyamat fázisaiba való bevezetés, egy termékeny eszmecsere kiindulópontjaként is szolgál. S mi más is volna egy disszertáció célja? (Végső soron tehát mégiscsak igazolódik az értekezés szokatlan műfaji kombinációja.)

Wolfgang Lazius (1514–1565) I. Habsburg Ferdinánd orvosa és udvari történetírója (*historiographus regius*), a korabeli közép-európai humanista kultúra megbecsült alakja, a bécsi orvoskar sokszoros dékánja, az egyetem kétszeres rektora, titkos tanácsos volt. Genealógiai munkáiért, bécsi várostörténetéért, a római „külső provinciák” történetéért (*Reipublicae Romanae in exteris provinciis constitutae commentariorum libri XII*, Bécs, 1551), és főként a német területek őstörténetét, az egyes népek belső vándorlását feldolgozó hatalmas munkájáért (*De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, lingaurumque initiis et immutationibus ac dialectis, libri XII*, Bazel, 1557) még a nagy Muratoritól is a „tedesco dottissimo” jelzőt érdemelte ki. Numizmatikai érdeklődése, feliratgyűjtő erőfeszítései, nyelvészeti megfigyelései egyértelműen korának európai humanista elitjében jelölik ki a helyét. Legnagyobb vállalkozása azonban, a birodalom osztrák magterületének és közép-európai birtokainak teljes történetét feldolgozó *Rerum Austriacarum decades* című munkája – amiért a *Hofhistoriker* megbízást elődjétől, Caspar Ursinus Veliustól megörökölhette – befejezetlen és kiadatlan maradt. Hat „tizedre” tervezte, Bonfini mintájára az ókori (római kori) és középkori részekhez illesztett jelenkortörténettel, aminek legterjedelmesebb és legjelentősebb része éppen a magyar históriát középpontba állító ötödik dekád. Ebben a mohácsi csatától 1556-ig eltelt évtizedek történetét tárgyalja, középpontjában azzal a centrális jelentőségű eseménysorral, Buda 1540 és 1542 közötti ostromaival, amelyek közül a legjelentősebb kísérletben, Roggendorf 1541-es hadjáratában maga is részt vett és személyes emlékeket örökít meg – de még Székesfehérvár török elfoglalását, és végül az átmeneti sikereket hozó baranyai harcokat, Szigetvár 1556-os sikeres védelmét is első kézből származó információk alapján örökíti meg. Kasza Péter figyelmének középpontjában a műnek ez a része áll, amelynek kiadását eddig a kézirat hagyomány bonyolult volta (is) akadályozta – hiszen a szerző eredetileg egy *Rerum Pannonicarum libri*-elképzeléssel vágott neki a feladatnak, és fokozatosan, több fázisban építette át azt az új koncepcióba.

Az értekezés tíz részre tagolódik, ebből az utolsó három a szövegkiadás, a fordítás, illetve az azokhoz készült rövid bevezető, amelyek együttesen az 500 oldalas munka nagyobbik felét, kerek háromszáz oldalt tesznek ki. A megelőző mintegy kétszáz oldalon hét nagyobb fejezetet olvashatunk magáról a műről, az „osztrák dekádokról”, a kézirat hagyományról, a szerző Lazius életéről, Buda 1540 és 1545 közötti ostromainak történetéről (azaz magáról az eseménytörténetről), ennek megörökítéséről a *Rerum Austriacarum... V. „tizedében”,* valamint a török hódítás megszilárdulásáról, az ország három részre szakadásának véglegessé válásáról beszámoló VI. decas szövegeinek keletkezéstörténetéről. A fejezetek látszólag csapongó rendben váltják egymást (olykor valóban ismétlődnek egyes elemek, például kétszer értesülünk arról, hogy Michael Mayr tervbe vette az V. dekád kiadását [35. old. 57. j, 48. old. 73. j.], amire végül nem került sor), olykor egészen közel lépünk a szerzővel az anyaghoz, olykor madártávlatból tekintünk rá – ám a nézőpontok váltogatásának, úgy tűnik, logikus és határozott rendje van. Kasza Péter a külső körről indul, az általános szempont kidolgozásával, a nagy kérdés megfogalmazásával (érdemes-e történetünk fordulópontjait külső, sokszor idegen érdekek motiválta forrásokból is szemügyre venni?), onnan halad egyre beljebb az anyagban. Előbb a szerző életrajzának fehér foltjaira mutat rá, utána a kéziratok bozótjában vág utakat, döntő pontokon helyesbítve az azokkal korábban foglalkozó két komoly kutató, Michael Mayr és Waculik Margit stemmáit – itt derül ki, hogy csak az erre vonatkozó jó hipotézis kidolgozása teszi lehetővé, hogy értelmes elemző kérdéseket tegyünk fel az anyagról. A kézirat halmaz művé alakul, pontosabban megvilágosodik előttünk az alakulás folyamata. (Kasza nem sokat törődik a genetikus textológiát övező elméleti vitákkal: viszont az egyik legjobb genetikus „dossziét” állítja össze, amit valaha láttam.)

Az előszó utáni első, koncepciót és kereteket kijelölő fejezetre bírálatom végén térek vissza. A második rész célkitűzése a Lazius-életrajz hiányainak felderítése, a korábbi szakirodalom kritikája (*Accessus ad auctorem avagy a szakirodalom hézagai*). Erre mindössze hét oldalt szán a szerző, ami a hiányok feltérképezése mellett hiányérzetet is kelt az olvasóban. Maga is megjegyzi: „e rövid

összefoglalás nem helyettesíthet egy valódi életrajzot...” (29). Mindazonáltal szívesen olvastuk volna itt a Lazius temetésére készült kiadvány függelékében Kasza által is „kiemelkedőnek” ítélt három Zsámboky-epigramma akár rövid elemzését is (hiszen itt az utód jellemzi az előd működését); vagy az orvosi és a történetírói hivatás egyeztetését, kölcsönhatásait vizsgáló mégoly tömör összegzést is. Annál is inkább, mert a korábbi retorikus humanista modelltől (pl. Bonfinitól) éppen abban tér el Lazius, hogy ő egy újabb, eruditus, adatgyűjtésre, összehasonlító feldolgozásra, forráskritikára fókuszáló irányzatot képvisel – ez pedig nem egyszerűen nemzedéki kérdés. Az orvosi megközelítés (a tárgy körülhatárolása, az elemekre bontás, a részletes, megfigyelésen és dokumentáción alapuló analízis) alapvetően az általa művelt jelenkortörténet műfajának legközelebbi analógiája, és ebből a tárgykörből a szerző rendelkezésére állt egy friss feldolgozás, Nancy Siriasi munkája (*History, medicine, and the traditions of Renaissance learning*, 2007), amely középpontba állítja a bécsi orvos-historikus alakját. Kasza Péter ismeri, hivatkozza is a tételt, de csupán mint Lazius „orvosi működésével” foglalkozó adalékot (30). Holott hőse szellemi portréjának, kutatói habitusának felvázolásához meríthetett volna belőle alapvető szempontot. Általában: ha már egyszer valaki több száz oldal terjedelmű értekezést szán egy régi szerző teljesítményére, igazán megtehetné, hogy saját szavaival is megpróbál képet adni hőséről. A disszerens mintegy átszalad az adatokon, hogy kijelölje saját érdeklődési területét – ez érthető, de a Lazius munkásságát tárgyaló szakirodalmi anyagból igazán találhatott volna olyan megfontolásokat, amelyek a történetírói teljesítmény értékelésében is kamatoztathatóak lettek volna. Kiderült volna továbbá, hogy Wolfgang Laziusnak ezt a történeti művét ugyan „elfeledték” (valójában inkább csak háttérbe tolták), azonban megjelent történeti munkáiról ez már korántsem állítható.

A disszerens szerint Lazius népvándorlásról írott műve, ókori tárgyú eruditus munkái „mára elvesztették jelentőségüket, így csak egy nagyon alapos történetírás-történeti munka számolhatna velük” (31). Ezzel az állítással kénytelen vagyok vitatkozni. Nemcsak azért, mert Laziusnak az érdeklődése középpontjában álló terület római kori múltjáról írott művét, a német területek betelepülését és népvándorláskori történetét feldolgozó monográfiáját (együtt genealógiai, numizmatikai és heraldikai vállalkozásaival) a magam részéről egy következetesen épülő, egységes nagy program részének vélem. Ez lehet akár az én téves munkahipotézisem is. Az viszont tény, hogy a *De gentium migrationibus* két szempontból is a kutatás érdeklődésének előterében szerepelt az elmúlt évtizedekben. A munka egyfelől a kora újkori történetírás (modern kifejezéssel: történeti etnográfia) „gótizáló” korszakának jelentős hivatkozási pontja, mint olyan feldolgozás, amelynek kulcsszerepe volt a két uppsalai Magnus (Johannes és Olaus) gót-történeteinek nemzetköziesítésében, azzal, hogy a gótok vándorlásának témáját kiemelte a svéd és a dán nemzeti historiográfia (sokszor dinasztikus legitimációs célokat szolgáló) kontextusából, és egy széles „germán” kontextusba állította azt, amely sokkal átteleesebben volt aktualizálható, és teret nyitott a tisztán tudományos, eruditus érdeklődés számára. (Ld. a Kurt Johannesson klasszikus alapvetését – *The Renaissance of the Goths in Sixteenth-Century Sweden* [1991] – követő, azt részben át is értékelő újabb irodalmat, pl. Kristoffer Neville, „Gothicism and Early Modern Historical Ethnography”, *JHI* 70 [2009]: 213–234.) Azonban még fontosabbnak ítélnélhető a Laziusra eső figyelem kora újkori genealógiai és néperedet-irodalmat már nem elutasító, hanem historiográfia-történeti szempontból vizsgáló kutatásokban. Roberto Bizzocchi lassan már szintén klasszikusnak számító monográfiájára utalok (*Genealogie incredibili*, 1995, 46–48, 193–197), amelyben Lazius monumentális műve mint a német historiográfia új hullámának képviselője jelenik meg. A *De gentium migrationibus* az uralkodócsaládok, főként a Habsburgok által addig favorizált latin (római-trójai) eredetmítoszok ellenében (amelyek értelemszerűen a német-római birodalmi gondolatban, a *translatio imperii*ben találtak történeti legitimációs lehetőséget) az autochton eredetet állítja a germánok noachita származtatásával. Lazius szerint a népek vízözön utáni szétáramlásában Noé Tuistus vagy Tuiscus nevű fia lett a Dontól a Rajnáig fekvő területet benépesítő Duiczius, azaz germán néptörzs ősatya. Bizzocchi professzor érvelésének újdonsága éppen az volt, hogy mint monográfiájának alcíme (*Scritti di storia nell'Europa moderna*) is jelzi, itt már régen nem a naiv középkorias eredetmondák kitalációiról van szó. Az ihlet talán a „káldeus” Berosus *Defloratiójából*, és persze Tacitus *Germaniájának* Tuistót említő utalásából érkezik („celebrant carminibus antiquis quod unum apud illos memoriae est annalium genus est, Tuistonem deum terra editum, et filium Mannum

originem gentis conditoresque”), de a kidolgozás eruditus, írott és tárgyi forrásokat nyelvtörténeti érvekkel kritikailag rostáló módja ezeknek a genealógiai kombinációknak fontos helyet biztosít éppen a modern, forráskritikai történettudomány kialakulásának történetében. Lazius kiemelt helyet kap a galériában, már csak azért is, mert – jóllehet Habsburg-genealógiájában (*Commentariorum in genealogiam Austriacam libri duo*, 1564) mintegy politikailag is konkretizálta a dinasztia autochton, germán (s nem latin!) eredetét – nagy összefoglaló művével, melynek tudományos irányultsága a politikaival szemben elvitathatatlan, az össznémet identitás egyik fontos alapvetőjének tekinthető.

Hogy mi köze mindennek a magyar történiákat tárgyaló dekádokhoz? Közvetve nyilván nagyon is sok: hiszen nem általában a szerző szellemi habitusához, hanem kimondottan történetírói portréjához ad hozzá új vonásokat. Bizonyító anyagot kínál(hatna), alapul szolgál(hatna) azon megfigyelések számára, amelyeket Kasza Péter egyébként nagyon helyesen rögzít, amikor hősét, bár a Habsburg érdekek egyértelmű képviselőjének láttatja, mégis kiemeli írásainak intellektuális minőségét, eredetiségét és minden személyes érdekelttség mellett is tudományos fókuszáltságukat. S ha már távlati célként, de mégiscsak lehetséges célként jelenik meg az érvelésben egy reménybeli Lazius-monográfia, nem ártott volna már itt jelezni, hogyan illeszkedik a jelen értekezésben feldolgozott anyag annak bontakozó körvonalaihoz.

A disszertáció harmadik fejezete példás szakszerűséggel rekonstruálja a kéziratok különböző csoportjait tartalmazó bécsi kódexek keletkezéstörténetét. Biztos megoldás nincs, de Kasza Péter hipotézise, a W1–W2–W3 sztemma a legvalószínűbb, jó érvekkel alátámasztott elképzelés. Ráépíthető a disszertáció talán legfontosabb állítása: Lazius az 1540–1544 közötti eseménysor első feldolgozásával 1548-ban készült el, ezt az alapszöveget alakította azután az új koncepcióhoz, miközben tovább haladt a kurrens események elbeszélésével is. Az átalakítás folyamatát plasztikusan érzékelteti a disszerens azzal, ahogy Velius elkészült, de már töredékben maradt szövegeinek fokozatos beépítését ábrázolja az újjá formálódó koncepcióba. A fejezet meggyőzően érvel amellett, hogy a koncepció változását az időközben nyomtatásban megjelent Bonfini-kiadás ösztönözte. A 49. oldalon itt becsúszott egy hiba: Lazius új terve, mint Kasza írja, „talán nem lehetett független attól, hogy 1543-ban éppen Bécsben jelent meg Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*ének első három decasa”. Ez a kiadás köztudottan nem Bécsben jelent meg (ott majd csak Lazius utódja, Zsámboky adja ki, a hatvanas években), hanem Bázelen, Brenner Márton közreműködésével. A dolgozat egy távolabbi pontján (125. old.) Kasza Péter részletes elemzést ad a bázeli kiadás történetéről, érdekes és meggyőző hipotézissel (Brenner nagybátyja a Ferdinánd gyermekeit nevelő Kretschmer Lőrinc, talán ezen a szalon juthatott hozzá a szöveghez Lazius) – a hiba tehát egy korábbi szövegváltozat kigyomlálásának elmulasztása, a szerkesztés lehetett volna figyelmesebb.

A negyedik nagyobb fejezetben (IV. *Buda oppugnata*) megint távolabb lépünk a szövegektől, és megkapjuk a budai ostromok eseménytörténetének rekonstrukcióját. (A disszerens itt saját, kiváló forráskiadványára, illetve a témából tartott konferencia eredményeire támaszkodhat, ahol szintén szerepet vállalt.) Az V. fejezet az első szövegréteget elemzi (*Lazius és a Rerum Pannonicarum libri*) – a későbbi rétegek alatt az eredeti koncepciót tapogatja le. Nagyon fontos megfigyelés, hogy a Sallustius-féle monográfia, főként a *Bellum Iugurthinum* műfaji hagyományát követi, amit részletes szövegösszevetések, párhuzamok támasztanak alá (Lazius Sallustius-példányát is felkutatta mellé Kasza Péter – érdekes, hogy a possessor-bejegyzésben a szerző még Lazius Pannoniusnak nevezi magát). A stílselemzés egyébként is kiválóan sikerült része a disszertációnak (a nehézkes nyelvezet mellett a kiváló cseleményvezetés és kompozíciós készség emeltetik ki), miközben finom érzékkel mutat rá azokra a pontokra (többnyire a magyarok, főként a hajdúk hibáztatására), ahol a bécsi történetíró a császáriak dicsőségét próbálja fényesebbé tenni. (Ilyen szempontból a „Kézikönyv bűnbakkereséshez” című alfejezet a legjobban eltalált részlet, 109–119.) Végül, ennek az egységnek a végén mondatik ki a tétel (126): a Bonfini-dekádok ösztönző mintájának lehetett szerepe abban, hogy „Lazius nagyobb léptékben kezdett gondolkodni [...] egy új közép-európai narratívában, amely megindokolja a Habsburgok Dunamedencei dominanciáját”, az „osztrák dekádok” tehát végső soron egy ellen-Bonfini célznak létrehozni.

A VI. és a VII. fejezetek esettanulmányok a *Decades*-verzióra való áttérés fázisából (Tiroli Ferdinánd 1556-os dél-dunántúli hadjáratának történetét és Szigetvár első, sikeres védelmét elemzi a szerző Laziusnál). A történetírói műhelymunkát bemutató alfejezet a disszertáció különösen erős pontja – a történetíró erősen preconcepciózus leírásainak, kisebb-nagyobb retorikus csúsztatásainak bemutatása egyenesen szórakoztató. A következtetést azért kissé elnagyoltnak érzem: „miközben [a] narratívák mögötti valóság levéltári kutatásokkal, kontrollforrások bevonásával sok esetben meghatározható, ezek a konstruált beszámolók segítenek azt megvilágítani, miképpen nézett ki a magyar történelem az 1526 után kényszerűen Bécsbe került királyi udvar szemszögéből nézve” – Ugyanezt a gondolat felbukkan már a disszertáció 24–25. oldalán: „A tények korabeli levéltári források bevonásával sok esetben tisztázhatók [...] de abban, hogy jobban értsük a 16. század világát, az azt uraló és irányító gondolatokat, törekvéseket, nagyonis komoly szerepük lehet a más megközelítést alkalmazó, mást kiemelő, másképpen torzító, de mindenképpen izgalmas Habsburg-történetíróknak is”. Én azért elméleti szempontból problematikusnak érzem a „levéltári” szintnek, a „tények birodalmának” elválasztását a narratív történetírás ténygazdálkodásától (ennek ui. már csak megközelítés, a kiemelés, esetleg a tények közötti szelekció maradna meg sajátos területeként): sok esetben ugyanis éppen az elbeszélés hozza létre a tényeket, ezzel küzdött már a késő-antik és a kora újkori szkepszis is, beleértve az *ars historica* szerzőit. A következtetéssel persze egyet lehet érteni: „De azt érdemes fejben tartani, hogy nemzeti önismeretünk szempontjából a bécsi olvasat megismerése ugyanolyan fontos, mint a fülünknek ismerősebben csengő ellenállási retorika” (156).

A VII. fejezet ismét a disszertáció saját szerkesztésű forráskiadványának gyümölcseit szüreteli le (*Egy elfeledett ostrom emlékezete, Szigetvár 1556*) – általában is figyelemre méltó, milyen komoly mértékben tud Kasza Péter építeni saját korábbi munkáira, ami arra utal, hogy nagy tudatossággal tervezi meg a kutatás újabb és újabb fázisait. Lazius beszámolója az ostromról és az annak tágabb kontextusát adó, a legújabb hadtörténeti kutatások (B. Szabó János) által feltárt Nádasdy-hadjáratról kiválóan beilleszthető a források csoportjába. A narratívák magja: Horváth Márk kapitány 7 oldalas jelentése az ostromról, ami, noha hivatalos irat, a következő évben, 1557-ben nyomtatásban is megjelent Wittenbergben. „Nem tudjuk, hogyan jutott a Seitz-nyomda a várkapitány jelentéséhez”, írja Kasza erről a kiadványról – én sem tudom, de van egy olyan sejtésem, hogy Szabó András wittenbergi kutatásai alapján előbbre lehetne lépni ebben a kérdésben (a *Coetus Ungaricus*-adattárat nem látom az irodalomjegyzékben!). Mindazonáltal: igazi filológus-csemege, ahogyan Kasza Péter Tőke Ferenc Szigetvárról szóló históriás énekét összeveti Horváth Márk kapitány beszámolójával, és a történetet humanista mezbe öltöztető Zsámboky előadásával. (Megjegyzem: itt magyar névalakkal utal a történetíróra – a dolgozat korábbi fejezeteiben még a latin *Sambucus* formát használja, jó volna egységesíteni). A magyar históriás ének információ-többletének magyarázatában remek találat a Patay Ambrus-beszámoló bevonása (Patay renegát, aki visszaszökött a keresztényekhez – Ali pasa étekfogyójaként viszont korábban tanúja lehetett a vitáknak a törökök között – innen származhatnak Tőke Ferenc információi). Továbbá Tőke értesülhetett Horváth Márk közvetlen környezetéből is, már amennyiben valóban a kapitány sógora volt: számomra, bármilyen óvatosan is adja elő a szerző, nagyonis hihetőnek tűnik a „hahóti” Tőkének és a kapitány feleségének, Hahóti Porkoláb Krisztinának a kapcsolatba hozása. Az egyetlen hibát a feleségek számozásában találtam. Kasza Horváth Márk „második feleségének” nevezi Porkoláb Krisztinát, pedig az első volt (és a Kasza által idézett forrás, Végh Emese dolgozata is ezt állítja). A második ugyanis az a Both Erzsébet lett, akit azután később Istvánffy Miklós vett feleségül (egyébiránt: az ő előadását is érdemes volna ilyen részletességgel összevetni a többi forrással).

Hátra volna még a dolgozat terjedelmileg legsúlyosabb hányadának, a szövegkiadást (IX.) és a fordítást (X.) prezentáló fejezeteknek a bírálata. Az előbbiben a *Rerum Austriacarum decades*-változatból közli azokat a részeket, amelyek az első (*Rerum Pannonicarum libri*) verzióban is megvoltak, így megfigyelhető a változtatás menete, az átszerkesztés és a bővítés – de ízelítőt kapunk az első redakció után íródott, eleve ide szánt újabb részekből (VI. decas 1., 9. és 10. könyvek). Hibát nem találtam benne, de a Brodarics-kiadással hitelességét megalapozó kiváló textológusnál erre nincs is sok esély. A fordítás tárgyi jegyzetei külön kiemelendők: ezek ugyanis sokszor levéltári dokumentum-szintig

lehatolva verifikálják a történetíró állításait, bennük több éves elmélyült, szisztematikus bécsi kutatómunka eredményei és tapasztalatai összegződnek. A fordítás kiváló, gördülékeny. Kötekedni persze mindennel lehet, tettem is egy szűrőpróba-szerű kísérletet, a Fehérvár vesztét és Varkocs György kegyetlen halálát taglaló részről. Néhány példa:

306 (56): „Etsi enim nec consilio Warkhesio nec animus deessent” – 457 (56): „Varkocs pedig, bár nem hiányzott belőle a megfontoltság és a bátorság...” – olvassuk a fordításban. Talán lehetett volna inkább „sem a tapasztalat sem a lélekjelenlét”.

308 (67): „Ita manu et consiliis docuit, quid in rebus adversis prudentia cum pari iuncta audacia posset” – 459 (67): „Tetteivel és megfontoltságával megmutatta tehát, hogy mire képes a józan ész, ha vele felérő bátorsággal párosul” – hangzik a fordítás. Én a józan ész és a bátorság helyett inkább okosságot és merészséget írtam volna, esetleg vakmerőséget.

A terminus egyébként előkerül: 311 (84) – de ezúttal a 'fortissimus' fordításaként („manu mutilus fortissimus heros [...] rursus in medios hostes infestum se ingessit”) – 461 (84): „ez a vakmerő hős még egyik kezétől megfosztva is ádázul ismét az ellenség közé vetette magát...” Én itt a vakmerőt kicsit túlzásnak érzem. Ugyanitt, a „is exitus vitae facinorumque Warkhesii fui” fordításaként ezt olvassuk: „Így fejezte be életét és pályafutását Varkocs”. Magam itt a gördülékenység helyett inkább a szó szerinti, szándékoltan darabosabb megoldást választottam volna: „ez volt Varkocs életének és nagy tetteinek vége”.

Hasonló észrevétel a hajdúk Fehérvárt eláruló vezetőjéről: 307 (61) „Is posteaquam cum hostibus consilia de tradenda urbe communicasset...” – 458 (61): „Miután ez a fickó megegyezett az ellenséggel a város átadásáról...” Kicsit túlfordít a disszerens – ám ezt Lazius szellemében teszi.

Látható tehát: itt már inkább ízlésről, stílusról, választásokról van szó, nem pedig hibákról. A fordítás (mint egyébként a dolgozat egésze) kiváló stílusban, olvasmányosan íródott – a szerzőre jellemző módon, akinek teljesen igaza van abban, hogy ezek a források (és általában az a latin történeti anyag, amivel foglalkozik) fordítás nélkül, eredetiben már nem találná meg a mai közönséget.

Összegzésképpen, visszatérve a disszertáció első, legátfogóbb értelmező igénnyel írott fejezetére: ebben kiváló szempontot kapunk Lazius (és vele együtt a többi Habsburg történetíró, Velius, Berger) rehabilitálásához. Érdemes hosszabban is idézni:

„Mivel pedig Mohács után két uralmi centrum jön létre, mindkettő igyekszik történetileg is igazolni saját létét és legitimitását, így a megosztott helyzetben szárba szökkenő polarizált történetírás szükségképpen versengő narratívákat hoz létre. A történetírás, mely mindig is politikai műfaj volt, valóban politikai tetté és tényezővé válik: történelmet írni (vagy íratni) azt is jelenti, hogy birtokba venni és uralni a múltat, létrehozni azt a narratívát, mely az adott uralkodó, dinasztia vagy hatalmi központ érdekét szolgálja.”

Kétségkívül igaz, ráadásul a versengő narratívák gondolata még tetszetős és invenciózus is. Véleményem szerint azonban itt mégis többről van szó, mint pusztán az uralkodók (dinasztiák, hatalmi központok) *érdekeiről*. A versengő narratívák mellé odatenném az „alternatív identitásokat” is. Mohács után mindenkinek létkérdés volt a Nagy Összeesküvés (kit tette tönkre az országot?) valamilyen változatának a maga és közössége számára plauzibilis kidolgozása. A teljes politikai társadalom számára egzisztenciális döntés volt sokáig a „hova álljak?” kérdése. Gondoljunk Zay Ferenc zseniális (és mint Szakály Ferenc több ponton kimutatta: igencsak tendenciózus, az okokat és a következményeket összemossó, az időrendet szemfényvesztő ügyességgel manipuláló) emlékiratára. Kasza Péter a 19. oldalon így ír: „az udvari központok polarizációja szükségképpen váltja ki a történetírás polarizációját is” – könnyed és találónak tűnő magyarázat, de ennél jóval többről van szó. Zay is azt a narratív indoklást keresi (és találja meg a Werbőczy által bátorított nemesi szervezkedésben), aminek eredménye lett Mohács, majd a lelkek megosztása, ami bizonyos szempontból máig tovább élő mintázata a magyar nyilvánosságnak és közgondolkodásnak. (Ha ez utóbbi fogalom egyáltalán jelent még valamit.) Hogy mi a baj itt Laziuszal? Semmi. Csak valamiképpen ő nem érzi, mert nem érezheti ennek a helyzetnek a

tragikus kínját, terhét és ugyanakkor iróniáját. Lelkileg kívül áll a magyarok dilemmáin, felülről nézi őket. Az, hogy Kasza Péter kielégítően indokolja: onnan is kell (hogy ne tévesszük meg magunkat az önsajnáló, a másik irányba tendenciózus történeteinkkel), még nem jelenti ennek az igazságnak a cáfolatát. És ezt éppoly pontosan érezték a 16–17. századi elődök, mint a 20. századi historiográfia-kutatók, vagy, hogy egy fontos szűrőt iktassak közbe: a 19. századi regényírók. Mindenekelőtt Kemény Zsigmond, akinek a disszertáció a nevét sem említi, holott tudományos szempontból is professzionális leírását adja a éppenséggel a budai harcok, majd a török bevonulás történetének (és ha valaki, ő aztán nem vádolható kurucos önsajnálattal). „Nemzeti önismeretünk” szempontjából nincs az a Habsburg-párti objektivitás, ami felérne a *Zord idők* Werbőczy-szónoklatainak háttorzongatóan önkritikus tónusával. (S nyilván ez lenne az a pont, ahol Kasza Péter historiográfiai kutatásai az irodalomtörténet-írással is közös terepet találnának: elég ha a Jósika vagy Kemény regénypoétikáját övező vitákra, illetve újabb szakirodalmukra, Hites Sándor, Bényei Péter munkáira gondolunk.)

Kasza Péter tehát igazat ír, jogos igényt fogalmaz meg (és elégít is ki), amikor a külső nézőpont bevonásának szükségességét indokolja. De tovább is mehetett volna: saját értelmezői közegét, korát is kapcsolatba hozhatta volna az elemzett történeti eseményekkel, az azokat elbeszélő forrásokkal. Többször is utal rá, hogy Kollár Ádám Ferenc volt az, aki 1762-ben kiadta Lazius elődjének, Veliusnak az írásait. De egyszer sem teszi fel a kérdést: miért ő és miért éppen akkor adta őket ki? Nem volt-e valamilyen összefüggésben a válsághelyzet felidézése a készülődő 1764-65-i országgyűléssel? Mária Terézia politikai törekvéseivel? S ugyanígy fel lehet tenni a kérdést, implicit vagy akár explicit módon is: most, az utóbbi években vajon mi indokolja, hogy megint szükségessé vált a magyar történelem egyik legtragikusabb sorsfordulójáról (más olvasatban: a legelrontottabb döntések leghosszabb sorozatáról) minden lehetséges szempontot figyelembe venni, a Habsburgokét is? (Ezek itt véletlenül valódi kérdések, nem retorikaiak.) Folytatva a sort: Kasza felrója Bartoniek Emmának, hogy egyáltalán nem, vagy csak nagyon szűk terjedelemben foglalja a külső nézőpontot képviselő történetírókkal – Waczulik Margitnál pedig elismeréssel említi az érzékenységet ebbe az irányba. (Utóbbi volt Lazius egyetlen komoly magyar kutatója.) Itt sem ártana az eszmetörténeti betájolás. Bartoniek Emma nyitottabb az elbeszélő műfaji spektrum tágítása felé, legendás kézikönyvének az ő szikár, irodalmi cafrangokat kerülő szövegében van két nagyon fontos árulkodó jel, irodalmi és irodalomtörténeti tájolási pont: az újabb magyar irodalomból egyedül Kemény Zsigmondot nevezi néven, mint „a legnagyobb magyar regényíró” (*Fejezetek a XVI–XVII. századi történetírás történetéből*, 317), illetve már a rövid bevezetőben hivatkozza, majd műve során többször idéz is Horváth Jánost. Waczulik Margit viszont, a másik oldalon, ahhoz a Szekfű Gyula körül szerveződött iskolához, a köréhez tartozott, ahol a regényírást véletlenül sem hozták volna kapcsolatba a komoly történettudománnyal. (A körről ld. Csapodi Csaba emlékeztetését: „A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a Regnum egyháztörténeti évkönyv”, *Egyháztörténeti Vázlatok: Regnum*, 1994, 1-2, 7–18.) A párhuzamot és ellentétet a korban is pontosan érezték; Kardos Tibor például jó érzéssel hasonlította össze Waczulik doktori disszertációját (*A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*, 1937) Benda Kálmán korszakos (és ugyancsak 1937-ben megjelent) nagyesszéjével (*A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században*), éppen azt az elemét kiemelve, amit Kasza Péter is hangsúlyozott: „Dolgozata azonban így is, ahogy van, különösképen pedig az Ursinus Veliusról szóló rész, értékes, megbízható munka, kezdetnek pedig ígéretes” (*Századok*, 1939).

Az eszmetörténeti tájolás nem öncélú, a komoly tudománytól eltérítő aktualizálás. Jól tudta ezt bizonyára a Kasza által számtalanszor hivatkozott Michael Mayr is, aki a maga részéről következetes ember lehetett: legalábbis erre utal, hogy már fiatalon tudatosan érdeklődött a Habsburg-eszme és küldetésstudat történeti megalapozása iránt, amit Laziusban meg is talált. Kutatásainak talán hasznát is vette az elős világháború után, amikor néhány kulcsjelentőségű hónapig 1920–21-ben Ausztria kancellárja lett (és erősen támogatta Sopron átcsatolását – szerencsére mire a népszavazásra sor került, éppen lemondásra kényszerült a kormánya).

A fentiekből számomra egy utolsó kérdés adódik. A disszerens által kilátásba helyezett Lazius-monográfia kétségkívül vonzó téma, a külföldön iránta várható érdeklődést tekintve biztos siker lenne.

Azonban megfontolandó volna – éppen Lazius orvosi módszerével, a tünetek históriájára és a mélyebb okokra is figyelve – egy olyan monográfia megírása, ami egyenként boncolva a Verancsics-gyűjtemény darabjait és a többi szóba jöhető forrást, valamelyes eligazítást adna a lelkek megoszlásának fentebb említett folyamatában, a „két Magyarország” modelljének kialakulásában, kicsit szakmaiabban fogalmazva: a magyar párhuzamos narratív identitások fenomenológiájában és genealógiájában.

Mindez azonban már csak javaslat, közös gondolkodás, hozzászólás a dialógushoz, amit a disszerens kezdeményezett. Összefoglalásul csak megismételni tudom a bírálatom elején már leszögezett tételt: Kasza Péter doktori értekezését egy nagy formátumú tudós komoly teljesítményének tartom, és mindenképpen alkalmasnak ítélem arra, hogy szerzője elnyerje vele az MTA doktora címet.

Budapest, 2023. április 19.

Bene Sándor